

Kirkegårdenes formsprog

Spørgsmålet om kirkegårdenes form og formsprog er i de senere år (navnlig gennem avholdte, offentlige nordiske konkurrencer om indretning af centralkirkegårde) blevet aktualiseret.

Uden at behøve at fortabe os i en fjern fortid er det gavnligt at gøre sig klart, at fra ældgammel tid har den kristne, danske kirkegård haft en ganske enkel form, der har været dikteret af, at den skulle ligge omkring kirkebygningen og der i sin jord ganske enkelt skulle optage de sogneboere, som døde. Gravene var engang blot tuer, der kun stillede pladskrav. Dette at kirken (oftest af strategiske årsager) var placeret på landskabets (bebyggelsens) højeste punkt, hvor sikkerhed for levende som for døde under herskende småkrige skønnedes størst, — dette kunne som regel kun potensere kravene til formen: klarhed, avsluttethed, koncentration. Kirkegården blev derved oftest formet som rektangler (i lighed med kirken) eller rundagtige tildels cirkulære af terrainets overfladekurver dikterede indramninger om kirkebygningen. Kirkegården var ikke noget selvstændigt element; den var kirken tilbehør. Hvert sogn sin kirke og dermed sin kirkegård, — sådan fæstnede sig kirkegårdens form gennem århundreder.

Springet bort fra det traditionelle foretoges først i 1870-erne, da man anlagde den første centralkirkegård, — altså på et tidspunkt, som i forhold til kirkegårdenes tusindårige existens er som for nogle minutter siden. Det er derfor ikke underligt, at vor tids kirkegård alene af den grund ikke har fundet en fast form, der utvetydigt siger, at sådan og sådan må det være rigtigst og bedst, — og når så denne periode, siden de første centralkirkegårde i Europa blev til, har været en i stigende tempo hektisk periode, der har kulmineret med sociale, kunstneriske, filosofiske, æstetiske og tekniske omvur-

deringer af alt og alle, sådan som vi har oplevet det på godt og ondt, — da er det klart, at som iøvrigt også kirken og dens formsprog i bygninger har måttet undergå udviklingens love, måtte også kirkegården som kunstnerisk element køres ind i denne malstrøm af omvurderinger. Løsrevet fra sit ophav (kirken: kirkebygningen) har det været målet at komponere kirkegården således, at det grønne anlæg formelt blev en hovedsag, mens dette store anlægs kapel (eller kapeller og andre bygninger) blev funktionelle ting, der måtte underordne sig helheden.

Men foruden dette mål måtte kirkegården også kunne tåle at rumme de titusinder af grave (og gravmæler), som det ville blive forsynet med, når den skulle betjene flere (subs. mange) sogne. At disse to krav måtte resultere i en vis opdeling af de store centralkirkegårdes arealer, og at denne opdeling i hovedsagen i den sidste generation har været praktiseret gennem indretning af lukkede gravrum (gravgårde), er et faktum. Og hvor dette formgivende motiv har slået igennem og vel-dimensioneret er støttet af det grønne plantemateriale over jordformerne, har det ingenlunde givet ringe kirkegårde. Gravgårdene har i hovedsagen været udført som rektangulære rum, hvori på en måde kirkegårdens primære organisme (kisten, graven), der selv er rektangulær, kan multipliceres op og kan forme både en harmonisk og en rationel opbygning af helheden.

Nu er det altså, at tre i de sidste år avholdte offentlige, nordiske konkurrencer (Næstved, Örebro og Lyngby-Tårnbæk) har vist, at i hvert fald i fantasien er der ikke nogen grænser for hvilke former, der kan råde ved indretning af kirkegårde. Foruden rent romantiske landskabssværmier har der været vist projekter, som er formet over cirkler, ovaler, femkanter, sexkanter, parallellogrammer samt forskellige korsformer og endnu flere for-

skellige grundmotiver, — enten eet af dem enerådende eller flere af dem i fællesskab og ofte med stærk kontrastvirkning.

Må man end medgive forslagsstillerne, at den betydelige andel, som askeurner nu indtager i benyttelsen af kirkegårdene, nok kan berettige til, at man ved udformning af områder for askeurner rent praktisk ikke behøver at være bundet af noget rektangulært grundmotiv, idet askeurnen kan have mange andre former, og at dette igen kan motivere variationer af gravgårdsformerne, så må man dog på den anden side gøre sig klart, at i de fleste byer er det højst 50 pct. og som regel et meget mindre antal af døde, der føres til krematorierne. Altså langt mere end halvdelen af jorden må være for kistebegravelser, og for den rationelle udnyttelse af pladsen for disse gælder stadig rektanglen.

Af de foreslåede motiver vil utvivlsomt af mange årsager det korsformede blive modtaget med sympati hos mange. Det kan være svært nok at få en kirkegård til at virke som en kristen kirkegård, når det skal klares med planter alene, og bygninger med kristne motiver kan jo på grund af deres forholdsmæssige lidenhed ikke komme til at dominere en stor kirkegård. Fra altertæpper og murflader genkender man korsmotivet; men der er jo bare det ved det, at i den her anvendte form som led i den planmæssige opbygning af en kirkegård vil korsmotivet jo overhovedet kun erkendes, når det ses fra luften. Det duer altså ikke i det her antydede øjemed, — og som udformning af et harmonisk gravrum har det også sine store skavanker. Tiden vil vise, i hvor høj grad disse konkurrencer og deres resultater vil slå igennem og kommer til at vise os kirkegården i et andet formsprog end de senere års storkirkegårde.

Men det må her anføres, at slår der måske nu en eller flere nye former igen

i opbygningen af store centralkirkegårde, så er vi måske allerede samtidigt inde i en periode, hvor centralkirkegården er ved at blive avviklet som type eller institution. Vi må nemlig ikke være blinde for, at de store kirkegårde har deres mangler; det kan være geografisk-trafikal eller en administrativ-uoverskuelighed eller andet og mere. Dette og andet kan sted for sted være årsag til, at man bygger kirker og lægger kirkegårde der omkring, hvorved vi altså ikke får centralkirkegårde, men sognekirker og *sognekirkegårde* ganske som man havde det i ældre tid, før de større kirkegårde fik deres afdelinger for hver sit sogn (Assistens). Nu er der f. ex. for nogle år siden i Svendborg indrettet en ny Østre kirkegård, hvor der opførtes et stort kapel, og hvor dette siden er blevet til kirke. I Gråsten indrettedes omkring 1940 en ny kirkegård med kapel, og dette har senere periodisk været taget i brug som kirke og vil fortsat være det. Sønderborg har fået sin kirkegård, på hvilken der ventes bygget en kirke. Mølholm forstad til Vejle fik for få år siden sin kirkegård, og på denne er man nu i færd med at opføre en kirke, og i Holte ligger den ny kirke med betydeligt terrain omkring, — der kommer vel også en kirkegård. Endelig har man af økonomiske årsager opgivet at lave en ny centralkirkegård i Viby J., og i stedet for udvides sognekirkegården. I disse tilfælde er der altså sket et eklatant brud på c. 150 års tradition, der oprindeligt (krævet af en udflytning af kirkegårdene fra byerne) af sanitære årsager, blev til kirkegården uden kirkebygning. Når man nu har mulighed for atter at knytte kirkegårde sammen med kirker og ikke behøver at frygte for drikkevandets forurening, fordi det ligger i sterile ledninger og hentes langt borte fra, er mulighederne for at sprede kirkegårde som sognekirkegårde rundt i byerne til stede, — og trafikken kan ganske anderledes undgå at have de

langsomt skridende lange ligtog i veje og gader, der er beregnet for en passende og hurtig avvikling af trafikken, og hvor ligtog er til megen gene og selv ikke har det for godt.

Ved denne nye situation med sammenknytning af kirke og kirkegård til en helhed, sådan som det var almindeligt før 1800, melder der sig nye problemer i kirkegårdenes formudvikling. Eller kan vi simpelthen slå en streg over de mellemliggende halvandet hundrede år og gå tilbage til det, der var for årtusind siden: kirken (på bakken) med kirkegården som den naturlige indramning og i sin naturligst mulige funktion for sognet? Herom er det nok værd at diskutere såvel i kirkelige og administrative kredse som i de faglige, hvor kirkegårdenes form-sprog er aktuelt.

Forsømte gravsteder — en tankeløshed

Stadsgartner L. Sandberg

De fleste mennesker føler det som en naturlig ting at gøre, hvad der med rimelighed kan gøres, for at de dodes sidste hvilested kan fremtræde så smukt og velholdt som muligt. Den kendsgerning vidner desuden om høj kultur, at langt den overvejende del af de pårørende ikke nøjes med at vise deres omsorg for gravstedet i de første år efter den afdødes begravelse, men fortsætter pasningen til udløbet af fredningsperioden og i mange tilfælde forlænger denne.

Det sker dog, at gravsteder bliver »glemte«, forsømmes med pasning og derved kommer til at ligge til skam for de efterlevende og til skændsel (»mispryd«) for de

omliggende gravsteder. Årsagerne til, at et gravsted forsømmes, kan være forskellige; men resultatet bliver altid det samme: Et gravsted, der skæmmer sine omgivelser og på alt for iøjnefaldende måde fortæller, at her slog kræfterne eller den gode vilje til i gerning at mindes den afdøde ikke længere til.

Men hvordan ser kirkegårdsledelsen på sådanne tilfælde? Det er jo ikke blot noget, der vedkommer de pårørende, det er også af betydning for kirkegårdens helhedsindtryk.

På Århus kirkegårde var det tidligere skik, at der på et gravsted, som ikke blev forsvarligt passet, anbragtes et meget iøjnefaldende træskilt, hvorpå der med store bogstaver var malet ordet *sløjfes* (se fig. 203).

Hvis familie eller slægt og venner ikke reagerede over for denne påmindelse, blev gravstedet sløjfet, dog først når der var gået en rum tid.

Denne fremgangsmåde var lige utilfredsstillende for alle parter. Den afdødes familie, der måske var flyttet til en anden by eller af andre grunde var uden jævnlig forbindelse med gravstedet, var i mange tilfælde uvidende om den forestående sløjfning, og nabogravsteder og kirkegårdshelheden var lige dårligt tjent med denne ret tilfældige og ofte langvarige »lade skæbnen råde« politik.

I Århus valgte man derfor at søge forholdene ændret og forbedret ved i hvert enkelt tilfælde at skrive til de pårørende og underrette dem om, at gravstedet var i forsømt stand samtidig med, at man gav forslag til istandsættelse, oplyste udgiften herfor og vedlagde et indbetalingskort. Denne fremgangsmåde har været fulgt siden 1943 og med godt resultat. Såfremt de pårørende efter 3-4 ugers forløb ikke har ladet høre fra sig, og gravstedet henligger i uændret stand, sendes påny en skrivelse, der såvel som den foregående fremsendes anbefalet. Ved at fremsende skrivelserne anbefalet opnår man dels at kunne kontrollere, at adressaten får skrivelser i hænde, og dels at understrege, at der ikke er tale om en almindelig, intetsigende meddelelse.

Hvis de pågældende heller ikke lader høre fra sig efter den anden skrivelse, og der stadig intet er foretaget ved gravstedet, sløjfes dette.

I enkelte, meget sjældne tilfælde vil det

Fig. 202.
Skilt på forsømte grave.